Adina Dragomirescu

DISTRIBUȚIA FORMELOR *ESTE, E, -I, ÎI* ÎN TEXTE LITERARE DIN SECOLUL AL XIX-LEA

1. Verbul *a fi* are, la indicativ prezent, mai multe forme pentru persoanele I singular şi a III-a singular şi plural. În acest articol, voi avea în vedere utilizarea formelor de indicativ prezent, persoana a III-a singular ale verbului *a fi* în texte literare din secolul al XIX-lea. Mă voi referi şi la formele de persoana I singular şi a III-a plural, în măsura în care situația lor este relevantă pentru explicarea anumitor convergențe/divergențe din paradigmă.

Existența unui număr mare de forme pentru o singură poziție din paradigmă are mai multe explicații: neregularitatea verbului *esse* din latină[1] transmisă şi românei (ca şi altor limbi romanice), în care *a fi* are paradigmă supletivă, corpul fonetic redus al formelor, frecvența ridicată în uz a acestui verb, precum şi valorile diferite pe care le are.

2. Cel mai mare număr de forme se înregistrează la persoana a III-a singular. Explicațiile date în lucrările de istoria limbii pentru evoluția de la latină la română a acestor forme[2] sunt adesea incomplete şi nu întotdeauna convergente. Densusianu (1901/1961: 108) arată că la persoana a III-a singular *est* apărea atât accentuat, cât şi aton. Acesta din urmă pierduse în frază, şi mai ales înaintea unei consoane, pe *-t.* Forma *este* se explică prin apariția unui *-e* analogic de la verbele de conjugarea a II-a, a III-a şi a IV-a. Rosetti (1968: 156) explică forma scurtată *e* prin întrebuințarea lui *este* în fraze nominale, în care verbul are funcția de simplă unealtă gramaticală (*omul e bun*) şi nu exclude influența posibilă a bg. *e* (forma de persoana a III-a singular, indicativ prezent a verbului *săm* 'a fi'). Dimitrescu (1978: 293) arată că forma latinească *est* se află la originea formei independente *e* şi a formei conjuncte *-i*; *-i* este folosit independent cu *î* protetic; pentru a explica formarea lui *este* trebuie să pornim de la forma *est*, căreia i se adaugă un *e*, după modelul formelor de conjugările a II-a şi a III-a (*tace, merge, creşte*).

[1] Dimitrescu (1978: 293), între alții, arată că, la realizarea paradigmei lui *a fi* din română au concurat două teme latineşti, *esse* şi *fieri.*

[2] Pentru persoana I singular, Densusianu (1901/1961: 108) indică următoarea evoluție: *sum* s-a menținut un timp, în cazul în care era accentuat, alături de *su* enclitic; în română, *sum* şi *su* s-au contopit într-o singură formă *îs (-s)*, în timp ce Dimitrescu (1978: 293) explică apariția formelor *-s* (formă conjunctă cu un pronume) şi *îs* (cu *î* protetic) prin evoluție directă din *sum.* Persoana I plural şi a II-a singular şi plural nu s-au păstrat direct din latină, ci reprezintă forme refăcute: Densusianu (1901/1961: 108) arată că *eşti* este refăcut după *este* şi trimite la forma albaneză de persoana a III-a singular *është*, iar Dimitrescu (1978: 293) susține că pentru forma *eşti* trebuie pornit de la 3 sg. *est,* căreia i s-a adăugat desinența analogică *i* (**esti* > *eşti*), forma fiind, probabil, influențată de formele regulate ale unor verbe de tipul *creşte − creşti, înfloreşte − înfloreşti.*

BDD-A598 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:57:41 UTC)

3. Problema distribuției geografice a formelor verbului *a fi* nu apare sistematic în lucrările de dialectologie. Gheție (1975) face numai câteva referiri la această problemă, înregistrând, pentru perioada 1715−1780, în Moldova, forma de indicativ prezent *îi* (p. 402), pentru perioada 1715−1780, în Transilvania de sud-vest formele de indicativ prezent *îi* şi *îs* (p. 413) şi pentru perioada 1836−1881, în Moldova, forma *îi,* alături de care se întâlneşte şi *e* la indicativ prezent persoana a III-a singular (p. 527). În limba de azi, verbul *a fi* prezintă în graiurile bănățeneşti, ardeleneşti şi moldoveneşti formele de prezent indicativ *îs* (I singular şi a III-a plural) şi *îi* (III singular) (p. 169).

În amplul studiu privind morfologia verbului în dacoromâna veche, Zamfir (2005) oferă o descriere mai detaliată a raportului între formele de persoana a III-a a indicativului prezent atât din perspectiva evoluției şi a utilizării în secolele al XVI-lea − al XVII-lea, cât şi a diferențelor dialectale.

Pe parcursul celor două secole investigate de autoare, forma general dacoromână, extrem de bine reprezentată în texte şi în documente din toate regiunile, s-a dovedit a fi *iaste*. Forma evoluată fonetic *este*, curentă astăzi, este atestată izolat în texte româneşti din secolul al XVI-lea (Zamfir 2005: 38). În prima jumătate a secolului al XVII-lea, *este* reprezenta încă o formă minoritară față de *iaste*, care constituia norma epocii. Grafia cu *ia* avea încă mare acoperire în realitatea fonetică a perioadei (Zamfir 2005: 40; 45).

În ceea ce priveşte formele scurte, Zamfir (2005: 41) arată că acestea au o legătură etimologică incontestabilă: *-i* a rezultat prin închidere din *e,* foarte probabil ca urmare a pierderii accentului acestuia din urmă şi a sudării cu un cuvânt precedent. În secolul al XVI-lea sunt atestate două forme scurte, *e* şi *-i* enclitic, iar forma scurtă cu proteză, *îi*[3], are o singură atestare, într-un document moldovenesc din 1571 (Zamfir 2005: 25−26). În prima jumătate a secolului al XVII-lea, *îi* lipseşte din documente, iar *e* şi *-i* sunt invers proporționale ca distribuție geografică: în Moldova, raportul este de 1:5 în favoarea lui *-i*, iar în Țara Românească *e* are 35 de ocurențe, iar *i,* numai 14. Distribuția geografic complementară de astăzi a formelor *e* şi *-i* este anticipată încă din secolul al XVII-lea (Zamfir 2005: 41−42). În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, inovația *îi* pare a se fi consolidat sensibil în Moldova, Muntenia fiind o arie rămasă total în afara acestei inovații (Zamfir 2005: 46).

Sub aspectul raportului de frecvență cu forma lungă, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, formele scurte sunt mult mai slab reprezentate în texte literare din Moldova şi din Muntenia, pe când aria vestică (Transilvania şi Banatul) se individualiza încă din perioada veche a limbii prin preferința pentru formele scurte. În această arie a putut apărea, astfel, inovația formei scurte cu proteză *îi*

[3] Apariția formelor cu proteză la persoana a III-a singular nu pare să aibă legătură cu apariția aceluiaşi fenomen la persoanele a III-a plural şi I singular. În secolul al XVII-lea, (*ei*) *îs* nu apare nicăieri în afara ariei vestice, având un caracter periferic în raport cu forma *-s* (Zamfir 2005: 49). În schimb, forma omonimă de persoana I nu este deloc înregistrată, proteza apărând, probabil, mai târziu în acest caz (Zamfir 2005: 51).

BDD-A598 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:57:41 UTC)

(Zamfir 2005: 42). În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, forma lungă are caracter accidental în textele literare, dar este atestată frecvent în documentele moldoveneşti, iar în aria muntenească domină covârşitor forma *iaste* (Zamfir 2005: 44−46).

Distribuţia dialectală actuală, conform hărţii 2157 din ALR arată preferinţa manifestată în aria sudică pentru forma lungă, iar în aria nordică, pentru cea scurtă. Această situaţie este anticipată încă din textele din secolul al XVI-lea (Zamfir 2005: 27). Astăzi, forma *îi* apare în întreaga arie nordică (cu excepţia câtorva puncte din Transilvania), cuprinzând şi Banatul, şi este necunoscută în Muntenia, Oltenia şi Dobrogea (Zamfir 2005: 26).

4. În secolul al XIX-lea, perioada de unificare şi de normare a limbii literare, gramaticile înregistrează, pentru persoana a III-a singular, următoarele forme: *el e* sau *este* (Micu şi Şincai 1780: 34)[4], *el, ea este* sau *e* Diaconovici Loga (1822: 87)[5], *este* şi *e* (Heliade-Rădulescu 1828: 44)[6], *ieste*, *ie*, *e, ă* [ъ] (Golescu 1840: 32)[7], *est-e*, *e* (Massim 1860: 50)[8], *ĭeste* (Nădejde 1884: 129)[9]. Din această listă de forme, se poate observa că: (a) toate gramaticile citate înregistrează forma lungă de indicativ prezent a lui *a fi*, care, aşa cum am văzut mai sus, caracteriza întregul teritoriu dacoromân în perioada veche; (b) nu există conştiinţa diferenţierii dialectale ori stilistice între forma lungă şi forma scurtă etimologică *e*; (c) în niciuna dintre gramatici nu apar formele scurte *-i* sau *îi,* simţite, probabil, ca fiind neliterare. În acest context, este surprinzător că formele scurte cu proteză de persoana I singular şi de a III-a plural apar la Heliade Rădulescu şi la Nădejde, iar cea scurtă fără proteză la Massim.

5. În texte literare din epocă (m-am oprit asupra a câte doi autori din fiecare provincie), se pot observa însă anumite preferinţe de utilizare a formelor discutate.

În Muntenia, la D. Golescu (*Însemnare,* 1826), cel mai frecvent folosită e forma *este* (de 353 de ori). Forma *iaste* apare o singură dată (*cunoscut lucru* ***iaste*** *că sunt tot de brad* − p. 97) şi poate fi pusă pe seama unei neglijenţe de grafie. Forma *e* are 6 atestări, dintre care, de cinci ori, este precedată de negaţia verbală *nu*: *acest loc nu* ***e*** *de negoţ* (p. 11); *fiindcă nu* ***e*** *scaun Ungarii, ci un giudeţ al Ungarii* (p. 33); *unde nu* ***e*** *fier* (p. 38); *această podoabă nu* ***e*** *numai la 5 sau 10 ulițe* (p. 62); *de aciia nu* ***e*** *departe nici raiul cel pământesc* (p. 64); *mor făr' de a cunoaşte ce* ***e*** *slujba patrii* (p. 83). Din text lipsesc formele scurte de persoana a III-a singular *-i* şi *îi*, precum şi formele scurte de persoana I singular şi a III-a plural *-s* şi *îs*.

[4] *Eu sânt, tu eşti, noi sântem, voi sânteţi, ei sânt*.
[5] *Eu sânt* sau *escu, tu eşti, noi sântem, voi sânteţi, ei, ele sânt.*
[6] I sg. *sântŭ* şi *îsŭ*; II sg. *eşti*; I pl. *sântem'*; II pl. *sânteţĭ*; III pl. *sântŭ* şi *îsŭ*.
[7] I sg. *sânt*; II sg. *ieşti*; I pl. *sântem*; II pl. *sânteţi*; III pl. *sânt.*
[8] I sg. *sunt-ŭ, sŭ*; II sg. *eşt-ĭ*; I pl. *snnt-emŭ*; II pl. *sunt-eţĭ*; III pl. *sunt-ŭ, sŭ.*
[9] I sg. *sântŭ, îsŭ, şŭ*; II sg. *ĭeşti*; I pl. *sântemŭ (semŭ)*; II pl. *sânteţĭ (seţĭ)*; III pl. *sântŭ, îsŭ, sŭ*.

BDD-A598 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:57:41 UTC)

Bolintineanu (în *Manoil,* 1855) foloseşte cel mai des forma *este* (de 255 de ori). Forma *e* apare de 76 de ori, iar forma *-i*, de 20 de ori. Nu sunt deloc folosite forma scurtă de persoana I singular şi a III-a plural şi formele cu proteză.

În ceea ce priveşte zona Moldovei, în câteva texte aparținând lui Negruzzi (*Cum am învățat româneşte* − 1837, *Zoe* − 1837, *Au mai pățit-o şi alții* − 1839, *O alergare de cai* − 1840 şi *Toderică* − 1844), cel mai frecvent folosită este forma *e,* cu 92 de apariții, urmată de forma lungă *este*, care apare de 45 de ori, şi de forma scurtă *-i*, cu patru atestări, toate în *Toderică* (*l-au întrebat de**-i** bucuros de oaspeți* − p. 99; *dacă**-i** vorba numai pentru atâta* − p. 106; *coțcariul acela**-i** în stare să-mi pustiiască împărăția* − p. 109; *nu**-i** chip de a o scoate la capăt* − p. 110). Forma scurtă de persoana I (*-s*) apare o singură dată (*nu**-s** balan* − *O alergare de cai*, p. 84), iar forma omonimă de persoana a III-a plural, de trei ori (*oare**-s** încărcate* − *Zoe*, p. 51; *văzându-i mai vârtos că**-s** cam mulți* − *Toderică*, p. 99; *toate acestea**-s** frumoase şi bune* − *Toderică*, p. 109). În textele consultate, nu am înregistrat formele scurte cu proteză (*îi, îs*).

Kogălniceanu nu foloseşte deloc în textele consultate (*Adunări dănțuitoare* − 1839, *Nou chip de a face curte* −1840, *Fiziologia provincialului în Iaşi* − 1844) pentru persoana a III-a singular forma scurtă *e.* Sunt folosite forma lungă *este* (cu 53 de ocurențe), forma scurtă *-i* (cu 26 de ocurențe) şi forma scurtă cu proteză *îi* (cu 4 apariții, toate în *Fiziologia: Provincialul, de felul său, **îi** zurbagiu* − p. 97; *Bietul ținutaş **îi** prost din născare* − p. 97; ***Îi** mulțămit şi strigă* − p. 98; *Masa **îi** bine acoperită* − p. 100). Formele scurte pentru celelalte persoane sunt rare: *-s* apare o dată pentru persoana I singular (*nu**-s** ostenită nicidecum* − *Adunări*, p. 19) şi de două ori pentru a III-a plural, în *Fiziologia* (*Ce**-s** aieste?* − p. 97; *toate acestea**-s** tare frumoase* − p. 100), iar forma cu proteză *îs* are o singură ocurență, la persoana a III-a plural (***îs** nişte cârnați uscați cu usturoi* − *Fiziologia*, p. 97).

În Transilvania, în *Țiganiada* (1800) lui Budai-Deleanu, sunt atestate toate formele de persoana a III-a singular: *este* (de 234 de ori), *-i* (171 de atestări), *e* (48 de atestări), *îi* (o atestare: *dacă-i scris odată, **îi** scris* − p. 94). Față de forma scurtă fără proteză *-s* apare de 10 ori la persoana I şi de 62 de ori la persoana a III-a plural, forma cu proteză este tot accidentală, având o singură apariție, la persoana a III-a plural (*toți **îs** slujitori a-unui stăpân* − p. 315).

Codru Drăguşanu, în *Peregrinul transilvan* (1863) foloseşte forma *e* de 530 de ori, forma *este* de 7 ori: ***este** însă cumpătată* (p. 29), ***este** şi un fel de „habeas corpus" foarte bizar* (p. 88), *şi Parisul **este** în lumea noastră* (p. 110), *Parisul **este** oraş pentru toate anotimpurile* (p. 225), *Datoria preoțimii celei luminate **este** să apere lumea de rătăciri* (p. 231), *metoda Englesilor (...) **este** cu totul contrară* (p. 244), *aceasta **este** nația francesă* (p. 267) şi forma *-i* de 4 ori: *Aşa**-i** țara, aşa**-i** traiul!* (versuri, p. 31), *„Galantuomo"**-i** oricine e îmbrăcat „alla francese"* (p. 182), *Omul necunoscător al artei arhitectonice nu**-i** în stare a critica altceva decât extrema negligență* (p. 228). Forma scurtă cu proteză de persoana a III-a singular nu apare niciodată. În schimb, apar de câte cinci ori formele cu proteză pentru persoana I singular şi a III-a plural. Forma scurtă fără proteză este folosită de 27 de ori la persoana I singular şi de 31 de ori la persoana a III-a plural.

BDD-A598 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:57:41 UTC)

6. În urma acestor observaţii de frecvenţă, se pot formula câteva concluzii privitoare la persoana a III-a singular a indicativului prezent de la verbul *a fi* în secolul al XIX-lea.

(a) Forma *iaste*, generală în limba veche, este ieşită din uz, apărând o singură dată (la D. Golescu) în textele analizate; probabil că dispariţia ei a fost progresivă în secolul al XVIII-lea, de vreme ce în secolul al XVII-lea era forma normală, cel puţin în Muntenia.

(b) În privinţa raportului dintre formele lungi şi formele scurte, se pare că separarea ariei sudice (care preferă formele lungi) de aria nordică (unde domină formele scurte) continuă să existe; dacă, în privinţa Moldovei, separarea nu este foarte clară, apărând diferenţe de la un autor la altul (vezi Negruzzi, la care *e* este forma preferată, vs Kogălniceanu, care preferă forma *este,* dar foloseşte destul de des şi forma conjunctă *-i*, însă niciodată *e*), aria vestică se individualizează destul de clar prin utilizarea formelor scurte (net dominante la Codru Drăguşanu şi aproximativ la fel de numeroase precum cea lungă la Budai-Deleanu).

(c) Formele scurte au o distribuţie dialectală diferită, continuând, în linii mari, situaţia din limba veche − *e* este preferat de scriitorii munteni avuţi în vedere (singura formă scurtă folosită de D. Golescu şi cea preferată de Bolintineanu), dar şi de Codru Drăguşanu, care îl foloseşte aproape exclusiv; pentru Moldova, nu se poate formula o concluzie relevantă, deoarece *e* este forma preferată de Negruzzi, dar nu apare deloc la Kogălniceanu; forma *-i* apare cu frecvenţă redusă la Bolintineanu, dar destul de des la Budai-Deleanu şi la Kogălniceanu; discrepanţa dintre nord (*i*) şi sud (*e*), mai puternică în limba veche, pare estompată în secolul al XIX-lea, singurul autor la care aceasta este foarte evidentă fiind Kogălniceanu.

(d) În ceea ce priveşte formele scurte cu proteză, statistica a confirmat faptul că Muntenia a rămas în afara inovaţiei apariţiei protezei *î*; de altfel, formele cu proteză sunt foarte rare în textele consultate[10], ceea ce înseamnă că, foarte probabil, acestea nu făceau parte din norma locală (literară) a niciunei provincii.

SURSE

Ioan Budai-Deleanu = *Ţiganiada*, Chişinău, Litera Internaţional, 2001.

Dimitrie Bolintineanu = *Opere*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Ştiinţifică şi Didactică, 1951.

I. Codru Drăguşanu = *Călătoriile unui Român ardelean în ţară şi în străinătate (1835–44),* („*Peregrinul Transilvan*"), ediţia a II-a, Bucureşti, Tipografia Societăţii „Cultura neamului românesc", 1923.

Dinicu Golescu = *Însemnare a călătoriii mele*, în *Scrieri*, ediţie îngrijită, studiu introductiv, note, comentarii, bibliografie, glosar şi indice de Mircea Anghelescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1990.

Mihail Kogălniceanu = *Tainele inimei. Scrieri alese*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1964.

[10] Apariţia (de zece ori) a formei *îs* la Codru Drăguşanu şi absenţa formei *îi* din textul său este un argument suplimentar că este foarte probabil ca fenomenul apariţiei protezei să fi apărut independent la formele din paradigmă (vezi nota 3).

BDD-A598 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:57:41 UTC)

Constantin Negruzzi = *Opere alese*, I. *Proză*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi artă, 1957.

BIBLIOGRAFIE

Densusianu 1901/1961 = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. I, *Originile*, ediție îngrijită de J. Bick, Bucureşti, Editura Ştiințifică.

Dimitrescu 1978 = Florica Dimitrescu (coord.), *Istoria limbii române. Fonetică, Morfo-sintaxă, Lexic,* Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Diaconovici Loga 1822 = Constantin Diaconovici Loga, *Gramatică românească*, text stabilit, prefață, note şi glosar de Olimpia Şerban şi Eugen Dorcescu, Timişoara, Editura Facla, 1973.

Heliade-Rădulescu 1828 = Ion Heliade Rădulescu, *Gramatică românească*, ediție şi studiu de Valeria Guțu Romalo, Bucureşti, Editura Eminescu, 1980.

Gheție 1975 = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, Editura Academiei.

Golescu 1840 = Iordache Golescu, *Băgări de seamă asupra canoanelor gramaticeşti*, Bucureşti, În Tipografia lui Eliad.

Massim 1860 = I. C. Massimŭ, *Elemente de grammatică rumână*, a opta edițiune, Bucureşti, Tipografia Collegiuluĭ Naționale din St. Sava.

Micu şi Şincai 1780 = Samuil Micu, Gheorghe Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, studiu introductiv, traducerea textelor şi note de Mircea Zdrenghea, 1980, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

Nădejde 1884 = Ioan Nădejde, *Gramatica limbei române*, Iaşi, Tipografia Librăriei P. C. Popovici.

Rosetti 1968 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, Editura pentru Literatură.

Zamfir 2005 = Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în daco-româna veche (secolele al XVI-lea − al XVII-lea)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, vol. I.

THE DISTRIBUTION OF THE FORMS *ESTE, E, -I, ÎI* ('(HE/SHE) IS') IN LITERARY WRITINGS OF THE 19TH CENTURY

(Abstract)

In this paper we analyze the 3rd singular indicative present forms of the verb *a fi* ('to be') from the point of view of their origin and distribution in Old Romanian. The novelty of this research consists in the analysis of several texts belonging to six different nineteen century writers, from different areas of the country. The conclusion is that in the nineteen century, the unification period of literary Romanian, the dialectal differences are not clear cut anymore, as they were in Old Romanian; nevertheless, there are still some stylistic and dialectal preferences in the usage of some forms.

Cuvinte-cheie: a fi, texte din secolul XIX, flexiune, distribuție dialectală.

Keywords: *to be*, 19th century texts, inflection, dialectal distribution.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan − Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13
Facultatea de Litere,
Bucureşti, Str. Edgar Quinet nr. 7−9

BDD-A598 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:57:41 UTC)